

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Центр післядипломної освіти, заочного та дистанційного навчання

Кафедра теоретичної психології

**ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЛЬОВИХ УСТАНОВОК ТА ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТАЦІЙ У ПОДРУЖНЬОМУ ЖИТТІ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»

Тетяни ГНИДИН

4 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник

кандидат психологічних наук

Оксана БОРИСЕНКО

Рецензент

кандидат психологічних наук, доцент

Олександр КУЩИЙ

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«04» квітня 2022 р., протокол № 9

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО ВІДНОШЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО ЖИТТЯ.....	6
1.1. Поняття та сутність емоційно-ціннісного відношення у психології.....	6
1.2. Класифікація цінностей та емоційно-ціннісних орієнтацій особистості	11
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛЬОВИХ УСТАНОВОК У ПОДРУЖНЬОМУ ЖИТТІ	16
2.1. Загальне розуміння рольових установок подружжя у сучасній психологічній науці.....	16
2.2. Теорії вибору шлюбного партнера. Сумісність рольових очікувань членів подружжя.....	22
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПОДРУЖНЬОМУ ЖИТТІ	29
3.1. Загальна характеристика ціннісних орієнтацій подружжя вітчизняними та зарубіжними науковцями	29
3.2. Класифікації ціннісних орієнтацій подружжя у сучасному українському суспільстві	32
Висновки.....	36
РОЗДІЛ 4. ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ СТОСУНКІВ У ПОДРУЖЖІ.....	37
4.1. Аспекти та фактори, що впливають на благополуччя подружнього життя.....	37
Висновки.....	42
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44

ВСТУП

Актуальність дослідження. На кожному новому етапі розвитку суспільства, коли відбувається переоцінка цінностей, зростає інтерес до проблем створення та функціонування сім'ї. Найважливішою стороною сучасної перебудови шлюбно-сімейних відносин є трансформація ролевих відносин в сім'ї. Невизначенність норм, що регулюють в даний час шлюбно-сімейні, в тому числі рольові, відносини, ставить перед сучасною сім'єю ряд соціально-психологічних проблем. Найважливішими з них є проблеми «вибору» кожної сім'єю способу рольової взаємодії і формування відносин членів сім'ї до різних аспектів рольової поведінки в сім'ї.

Система цінностей людини, в цілому, і сім'ї, зокрема, є «фундаментом» його ставлення до світу. Сімейні цінності обумовлюються унікальністю і соціальним значенням сім'ї. Однак, необхідно відмітити, що зміни, що відбулися в українському суспільстві протягом останніх десятиліть, деструктивно вплинули на економічну стабільність сім'ї та її духовну цілісність. Відбувається девальвація сімейних цінностей, знижується соціальна значимість материнства і батьківства.

Дослідженням шлюбно-сімейних взаємостосунків приділяють увагу багато українських дослідників, таких як Л.М. Пучкова, М.Є. Жидко, О.С. Кочарян, О.В. Волошок, О.Ю. Сидоренко, О.С. Язвинська, Н.Є. Хлопоніна та ін.

У психології ціннісні орієнтації, їх детермінанти вивчалися такими зарубіжними вченими, як Г. Олпорт, Р. Лапьер, М. Дефлер, Ф.Р. Уестай, Е. Шпрангер, В. Франкл. Вітчизняні психологи, перш за все Л.І. Божович, В.М.Мясищев, Е.Ф. Рибалко в своїх роботах застосовують категорію «ціннісна орієнтація» для позначення емоційного компонента психіки людей.

Подружжя має ряд ролевих установок і свої ціннісні орієнтації, вони повинні вирішувати широке коло завдань у шлюбі, і забезпечувати ефективне функціонування сім'ї. Окремі її аспекти висвітлювалися в роботах Б.Ю. Шапіро, А.Н. Волкової, В.І. Штильбанс, Л.Я. Гозмана, Л.П. Панкової, В.А. Сисенко, М.А. Абалакіної, М.В. Маркової, Л.М. Омельченко, Н.Д. Потапчук.

У вітчизняній психології проблема вибору партнера, як і специфіка дошлюбного періоду, рольова взаємодія членів подружжя, рідко була предметом теоретичних й практичних досліджень, що й зумовило вибір теми дослідження «Теоретичний аналіз рольових установок та ціннісних орієнтацій у подружньому житті»

Мета роботи полягає у теоретичному аналізі рольових установок та ціннісних орієнтацій у подружньому житті

Об'єкт дослідження: подружжя

Предмет дослідження: особливості рольових установок та ціннісних орієнтацій у подружньому житті

Наша робота полягає у реалізації наступних завдань:

- 1) з'ясувати стан вивчення досліджуваної проблеми у сучасній психологічній літературі;
- 2) описати теорії вибору шлюбного партнера та з'ясувати сумісність рольових установок членів подружжя;
- 3) обґрунтувати класифікації ціннісних орієнтацій подружжя в контексті змін українського суспільства;
- 4) виділити групу позитивних факторів, що надають непряму дію на благополуччя подружнього життя.

Гіпотези дослідження: припускаємо, що рольові установки і цінності у подружжі з різним сімейним стажем, суттєво відрізняються.

Теоретико-методологічною основою роботи є специфіка ціннісних орієнтацій подружжя в контексті змін українського суспільства, розглядається в роботах В.А. Ядова, Т.І. Заславської, Н.І. Лапіна, В.Е. Бойкова і ін. Так, А.І. Антонов, В.А. Борисов, В.М. Медков, А.Б. Синельников, які дотримуються «кризової» парадигми, розглядають сімейні зміни як вираз деформації сімейного способу життя; зміна інституту сім'ї з позицій «модернізованої» парадигми представлена в працях М.С. Мацковської, С.І. Голода, А.А. Клецина, Т.А. Гурко, А.Г. Вишневецького; зміна ролі

подружжя в житті суспільства детально проаналізовано в роботах А.Г. Харчева, В.М. Архангельського, Т.П. Боргова, Л.П. Кукса, А.Б. Любимова.

Структура роботи складається: із вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО ВІДНОШЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО ЖИТТЯ

1.1. Поняття та сутність емоційно-ціннісного відношення у психології

За останні роки істотно трансформується наше суспільство: соціальні, політичні, економічні фактори змінюються. Це, в свою чергу, впливає на соціум, його поведінку, мотиви, цінності та ціннісні орієнтації. Сучасний темп життя диктує нові умови соціальної інтеграції людини, перегляд світогляду в багатьох сферах життя. Наша країна переживає важкі часи. Криза стосується буквально всього: від економічних до психологічних явищ. Важливо усвідомлювати, що перш за все, йде зміна особистості. Тому саме зараз на нашу думку, час звернутися до джерел нашої поведінки – цінностей. Щоб зрозуміти людську поведінку зараз, звернімося до того, з чого все починалося - психологічних теорій.

Він справедливо підкреслює, що психологія виходить за межі класифікації тільки за ціннісною підставою. Однак, відстоюючи принцип об'єктивності в тому ж сенсі, що і М. Вебер, який висунув тезу про «ціннісну нейтральність», К. Левін переносить критичне ставлення до ціннісних суджень на ціннісні уявлення в цілому. Головна перевага емпіричного способу мислення бачиться йому в тому, що в ньому не простежується «ніяких ціннісних концепцій» [6, с. 54].

У біхевіоризмі цінності є повністю виключеними зі сфери наукового вивчення людської природи. За словами Б. Скіннера, «ціннісні судження лише там виходять на вірний слід, де цей слід залишила наука. А коли ми навчимося планувати і вимірювати дрібні соціальні взаємодії та інші явища культури з такою ж точністю, якою ми володіємо у фізичній технології, то питання про цінності відпаде сам собою».

Для біхевіористів етика, мораль і цінності – не більше ніж результат асоціативного навчання. Поведінка людини в класичному біхевіоризмі зводиться до сукупності реакцій, вираженість яких визначається силою підкріплення на стимули зовнішнього середовища. Проте вже Е. Толмен для характеристики сили і

спрямованості реакцій людини використовує поняття «цінність», яку він визначає як привабливість цільового об'єкта, поряд з потребою, визначальною потрібністю мети [28]. Дж. Роттер у своїй теорії соціального навчання використовує термін «цінність підкріплення», яку він розуміє як ступінь, з якою людина при рівній ймовірності отримання вибирає одне підкріплення іншому. Поряд з «цінністю підкріплення» поведінка людини визначається і «цінністю потреби», що представляє собою середню цінність набору підкріплень, що відносяться до основних категорій потреб. Очікувана цінність підкріплення залежить від суб'єктивної оцінки зовнішньої очікуваної соціальної ситуації [9, с. 28].

Класичний психоаналіз З. Фрейда концентрує увагу на внутрішніх біологічних факторах розвитку особистості. Як пишуть Дж. Фейдимен і Р.Фрейгер, «все мислення Фрейда спочиває на передумові, що тіло – єдине джерело душевного досвіду. Він припускав, що прийде час, коли всі душевні феномени зможуть бути пояснені прямими посиланнями на фізіологію мозку». В основу поведінки людини психоаналіз ставить неусвідомлені інстинктивні потяги – «Ід», які служать імпульсом до задоволення біологічних потреб. За словами З. Фрейда, Ід не знає цінностей, добра і зла, моралі.

Однак, всупереч поширеній думці, теорія все-таки має на увазі певну ціннісно-нормативну регуляцію поведінки людини. «Супер-его» являє собою сховище як неусвідомлених, так і соціально обумовлених моральних установок, етичних цінностей та норм поведінки, які служать свого роду цензором діяльності й думок «Его», встановлюючи для нього певні межі. З. Фрейд у своїх роботах вказує на три функції «Супер-его»: совість, самоспостереження і формування ідеалів. На його думку, завдання совісті – обмеження, заборона свідомої діяльності; задача самоспостереження зводиться до оцінки діяльності незалежно від спонукань і потреб «Ід» та «Его». Формування ідеалів пов'язане з розвитком самого «Супер-его», обумовленого соціальними чинниками. «Супер-его» дитини констатується по моделі «Супер-его» його батьків, тобто наповнене тим же змістом і стає носієм традицій від покоління до покоління [14, с. 65].

Сучасні дослідники вважають, що будь-який елемент структури особистості З. Фрейда може служити джерелом і місцем знаходження цінностей. Г. Ділегенській пише, що «Супер-его» містить соціальні норми і цінності, а «Его» – індивідуальні цінності, які сильніше загальноприйнятої системи цінностей. В.Е. Чудновський вважає, що багато стимулів сфери неусвідомленого засновані на свідомо прийнятих моральних цінностях і настільки глибоко засвоюються, що можуть протистояти не тільки свідомим намірам, але й інстинктивним потягам і навіть у гіпнотичному стані не вдається вселити людині те, що суперечить міцно засвоєним цінностям.

Соціальні аспекти розвитку особистості отримали подальший розвиток у роботах послідовників З. Фрейда – А. Адлера, К. Хорні, Е. Фромма, Г.Саллівен. В індивідуальній психології А. Адлера важливе місце займає концепція «соціального інтересу», що розуміється як почуття спільності, прагнення вступати в соціальні відносини співробітництва, як джерело активності особистості, протиставляє лібідо Фрейда. Соціальний інтерес формується в процесі ідентифікації і є «барометром нормальності». Як відзначають Л. Хьелл і Д. Зіглер, акцент, зроблений в його теорії на соціальному інтересі як істотному критерії психічного здоров'я, сприяв появі концепції ціннісних орієнтації в психотерапії. За словами Е. Фромма, головною функцією класичного психоаналізу було розвінчати ціннісні судження і етичні норми, продемонструвавши, що вони являють собою раціоналізацію ірраціональних і часто неусвідомлюваних бажань й страхів і, отже, не можуть претендувати на об'єктивну значимість. Він вважав, що в спробі затвердити психологію в якості природничої науки психоаналіз зробив помилку, відірвавши психологію від проблем філософії та етики. Е. Фромм цілком справедливо зауважує, що не можна ігнорувати той факт, що людині властива потреба шукати відповіді на питання про сенс життя і визначати ті норми і цінності, відповідно до яких вона повинна жити. Головною відмінністю його теорії від теорії Фрейда було те, що основа характеру бачилася їм не в лібідо, а в специфічних формах ставлення людини до світу. На його думку, людина виявляється пов'язаним зі світом за допомогою процесів асиміляції (здобуваючи і споживаючи речі) та соціалізації (встановлюючи відносини з іншими людьми). Особливості прояву та співвідношення цих процесів формують той чи

інший тип соціального характеру, приналежність до якого і визначає спрямованість особистості на відповідну систему цінностей [20, с. 34].

Таким чином, у розвитку уявлень про особистість в наведених «біологізаторських» теоріях виявляється певна загальна закономірність, яка полягає в поступовому прийнятті ідеї про соціальну обумовленість поведінки людини і, відповідно, зверненні до проблеми ціннісних орієнтацій. Проте найбільше значення ціннісні орієнтації особистості мають в гуманістичної і екзистенціальної психології.

Центральним поняттям теорії особистості К. Роджерса є «самість», яка їм визначається як «організована, рухлива, але послідовна концептуальна модель сприйняття характеристик і взаємин «Я». На його думку, в структуру самості входять як безпосередньо пережиті організмом, так і запозичені, інтродюковані цінності, які людиною помилково інтерпретуються як власні. Як пише К. Роджерс, саме організм поставляє дані, на основі яких формуються ціннісні судження. Він вважає, що і внутрішні і зовнішні цінності формуються або сприймаються «фізіологічним апаратом» як сприяють збереженню і зміцненню організму – саме на цій підставі засвоюються взяті з культури соціальні цінності». Однак К. Роджерс згадує все ж і про необхідність усвідомлення виникаючих переживань як основі ціннісних уявлень.

Як справедливо зазначає А. Маслоу, «здорові люди напевно роблять правильний вибір в біологічному сенсі, але також, ймовірно, і в інших сенсах». Правильний вибір – це той, який веде до самоактуалізації. Вибір людиною вищих цінностей визначений саме її природою, а не божественним початком, що знаходяться за межею людської сутності. При наявності вільного вибору людина сама «інстинктивно вибирає істину, а не брехня, добро, а не зло» і т.п.. К. Роджерс, бачить життєво необхідним актуалізацію, пробудження внутрішніх цінностей людини [17, с. 26].

Г. Оллпорт, вважаючи, що джерелом більшості цінностей особистості є мораль суспільства, виділяє також ряд ціннісних орієнтацій, що не продиктовані моральними нормами, наприклад, допитливість, ерудиція, спілкування і т.д. Моральні норми і цінності формуються і підтримуються за допомогою зовнішнього

підкріплення. Вони виступають скоріше в якості засобів, умов досягнення внутрішніх цінностей, що є цілями особистості. Перетворення засобів в цілі, перетворення зовнішніх цінностей в цінності внутрішні Г. Оллпорт називає «функціональною автономією», що розуміється їм як процес трансформації «категорій знання» в «категорії значущості». «Категорії значущості» виникають при самостійному усвідомленні сенсу отриманих ззовні «категорій знання». Як він пише, цінність – це якийсь особистісний сенс. Дитина усвідомлює цінність всякий раз, коли сенс має для нього принципову важливість».

Самого факту усвідомлення цінностей, однак, не цілком достатньо для їх внутрішнього прийняття особистістю. Осмисленість цінностей, за словами В. Франкла, надає їм об'єктивний, універсальний характер: «як тільки я досягаю яку-небудь цінність, я автоматично усвідомлюю, що ця цінність існує сама по собі, незалежно від того, приймаю я її, чи ні». В. Франкл розумів під цінностями особистості так звані «універсалії сенсу» – смисли, притаманні більшості членів суспільства, всьому людству протягом його історичного розвитку. Суб'єктивна значимість цінності, на його думку, повинна супроводжуватися прийняттям відповідальності за її реалізацію.

У вітчизняній психології, співзвучною по багатьом позиціям західній гуманістичної традиції, підходи до розуміння цінностей розглядаються в різних аспектах вивчення властивостей особистості. За словами Б.Ф. Ломова, незважаючи на відмінність трактувань поняття «особистість», у всіх вітчизняних підходах в якості її провідної характеристики виділяється спрямованість. Спрямованість, по-різному розкрита в роботах С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Б.Г. Ананьєва, Д.М. Узнадзе, Л.І. Божович та інших класиків вітчизняної психології, виступає як системоутворююча властивість особистості, весь її психічний склад.

Б.Ф. Ломов визначає спрямованість як ставлення того, що особистість отримує і бере від суспільства, тобто мається на увазі і матеріальні, і духовні цінності, до того, що вона йому дає, вносить в його розвиток. Таким чином, у спрямованості виражаються суб'єктивні ціннісні відносини особистості до різних сторін дійсності [12, с. 65].

Підкреслюючи психологічний характер цінностей як об'єкта спрямованості особистості, В.П. Тугарінов використовує поняття «ціннісні орієнтації», визначаються ним як спрямованість особистості на ті чи інші цінності.

Як зауважує В.Н. Мясіщев, сам термін «спрямованість» є дуже загальним, векторним і «характеристика особистості спрямованістю не тільки одностороння і бідна, але вона мало підходить для розуміння більшості людей, поведінка яких визначається зовнішніми моментами». Суспільні умови формують особистість як систему відносин. Змістом особистості є сукупність відносин до предметного змісту досвіду людини і пов'язана з цим система цінностей. Особистість являє собою ієрархічну динамічну систему суб'єктивних відносин, яка формується в процесі розвитку, виховання і самовиховання.

На думку К.К. Платонова, прояви активності людини визначаються її переконаннями, які в структурі особистості поряд зі світоглядом, інтересами, ідеалами, моральними якостями і потребами об'єднуються в підструктуру «спрямованість і відносини особистості». Спрямованість особистості, займаючи найбільш високе положення в особистісній ієрархії, носить соціально обумовлений характер і формується в процесі виховання.

Отже, прослідивши основні теоретичні дослідження з феномену цінностей та ціннісних орієнтацій, ми дійшли висновку, що кожна психологічна теорія по різному пояснює їх, а саме біхевіористи розглядають як результат асоціативного навчання, гуманісти вбачають цінності в «самості» особистості та зв'язують їх з потребами людини. А ось вітчизняні вчені говорять про включення в механізми діяльності та поведінки особистості та роблять висновки про те, що ціннісні орієнтації характеризуються двома властивостями – значенням та особистісним змістом.

1.2. Класифікація цінностей та емоційно-ціннісних орієнтацій особистості

Єдиної класифікації цінностей у сучасних наукових дослідженнях не існує. Одні характеризують цінність як об'єктивну суть речей, інші – як власне цінність,

грошову вартість предмета, треті – ототожнюють із поняттям блага, корисності для особистості, четверті – пов'язують із суб'єктивною значущістю цього предмета для життєдіяльності людини, п'яті – з його властивостями задовольняти потреби, інтереси, бажання. Саме тому дослідники класифікують цінності по-різному:

- за об'єктом засвоєння – матеріальні, морально-духовні [7, с. 43];
- за метою засвоєння – егоїстичні, альтруїстичні;
- за рівнем узагальненості – конкретні, абстрактні;
- за способом вияву – ситуативні, стійкі;
- за роллю в діяльності людини – термінальні, інструментальні;
- за змістом діяльності – пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.);
- за приналежністю – особистісні (індивідуальні), групові колективні, суспільні, загальнонародні (національні), загальнолюдські.

Найбільш поширеною класифікацією цінностей на філософському рівні вважається розподіл на релігійні, етичні, естетичні, логічні й економічні.

У соціологічному аспекті цінності розглядаються як нормативи або регулятори діяльності. Тут їх доцільно розділяти на цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі, цінності-засоби.

У психологічному аспекті існують класифікаційні моделі, у яких цінності структуруються за предметом або змістом об'єктів, на які вони спрямовані (соціально-політичні, моральні, економічні і інші); за суб'єктом ставлення (суспільні, цінності соціальних груп, колективні, індивідуальні) [13, с.35].

Згідно з класифікацією цінності поділяють на:

- абсолютні – доброта, любов, правда, справедливість, гідність, свобода, чесність;
- національні – патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності;
- громадянські – права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага закону;

- сімейно-родинні – подружня вірність, турбота про дітей, стосунки у сім'ї, пам'ять предків;
- особистісні – риси характеру, поведінка, стиль приватного життя.

Серед численних класифікацій цінностей поширеною є розмежування цінностей на дві групи:

- колективістські – вони об'єднують цінності, які відповідають способу життя в колективі;
- індивідуалістські – включають цінності, які характеризують інтереси конкретного індивіда.

Цінності складають основу життєдіяльності – це історично складені модули, способи зв'язку свідомості й буття людини і світу.

Ціннісні орієнтації формуються в ході соціалізації особистості внаслідок проникнення суспільної інформації в її індивідуальнопсихологічний світ. Спочатку особистість набуває досвіду попередніх поколінь, отримуючи соціально схвалені стереотипи поведінки, орієнтовані на соціокультурні цінності. А вже потім набуває власного досвіду, який допомагає індивідові адаптуватися в мікросередовищі.

Тому не випадково ціннісні орієнтації виконують цілу низку функцій: долучають індивіда до норм суспільства, сприяють самовизначенню особистості, реалізації здібностей та забезпечують гармонію її внутрішнього світу. Усе це пояснюється вченими таким чином, що в структурі ціннісних орієнтацій є два компоненти – когнітивний та емоційний. Перший охоплює сам процес прийняття цінностей суспільства, а другий – саме переживання індивіда щодо ставлення до цінностей.

Науковець В. Сластьон вказує на фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій: ідеологічні установки, якості особистості, життєві цілі, релігійні переконання, матеріальне забезпечення тощо [16, с. 39].

З юних років людина в основному долучається до різних цінностей, усвідомлює для себе їх сутність і сенс. Далі, у процесі навчання, усебічного розвитку, накопичення життєвого досвіду особистість виробляє здатність

самостійно вибирати системоутворювальну цінність, тобто ту, яка в цей момент сприймається нею як найбільш значуща і одночасно задає певну ієрархію цінностей.

У свідомості кожної людини особистісні цінності відображаються у формі соціальних, ціннісних орієнтацій, які образно називають «віссю свідомості», що забезпечує стійкість особистості. «Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда всією сукупністю його переживань і обмежують значуще для цієї людини від незначущої, несуттєвого».

Серед всієї ієрархії цінностей можна виділити ті, котрі є загальнолюдськими, або глобальними, тобто притаманні максимальній кількості людей, наприклад, воля, праця, творчість, гуманізм, солідарність, людяність, сім'я, нація, народ, діти тощо.

Ціннісні орієнтації формуються у процесі засвоєння людиною певного соціального досвіду і проявляються в його цілях, переконаннях, інтересах, тобто в процесі соціалізації [20, с. 73].

Система ціннісного світогляду особистості формується під впливом глобальної зміни ієрархії загальнолюдських ціннісних орієнтацій. Доцільно зазначити, що трансформація суспільного життя вивела на перші місця цінності особистого рівня, які забезпечують власні потреби та комфортне самопочуття.

Отже, необхідно пам'ятати, що система цінностей не є пасивним наслідком впливу соціокультурного середовища, економічних і політичних чинників. Вона, крім того, ще є й однією із форм самоусвідомлення, самовираження внутрішніх інтелектуальних, моральних, естетичних та інших сил і уявлень особистості, які перебувають у тісному взаємозв'язку із її потребами, інтересами, мотивами поведінки, зумовлюючи їх і одночасно перебуваючи залежно від них, від характеру й об'ємності інформації про культурні цінності, їх сутність, функції і властивості. Крім того, у цьому процесі чітко проявляється взаємозв'язок і взаємовплив соціокультурного макросередовища і мікросередовища, особистості, ефективність освітньо-виховної системи суспільства тощо.

Цінності, їхній характер, особливості, як і система цінностей у суспільстві в цілому, є своєрідними орієнтирами у формуванні світогляду, духовного світу

людини, а прагнення до володіння ними – важлива умова придбання людиною необхідного життєвого досвіду і його соціалізації.

Формуючись у певний історичний період, цінності продовжували існувати, змінюватися так само, як одночасно змінюються цілі покоління людей, наслідуючи і позитивне, і негативне з життя своїх попередників.

Із точки зору пріоритетності індивідуальні цінності людини (особистості) завжди превалюють над суспільними. Індивідуальні цінності – сполучна ланка між людиною і суспільством, культурою конкретного суспільства. Суперцінною була і залишається сама людина – її життя, діяльність, творчість, – людина як істота не стільки біологічне, скільки соціальна. У подальших наукових дослідженнях доцільно звернути увагу на такі проблеми, як ціннісні орієнтації молодого покоління в сучасних умовах та вплив на них зовнішніх факторів.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛЬОВИХ УСТАНОВОК У ПОДРУЖНЬОМУ ЖИТТІ

2.1. Загальне розуміння рольових установок подружжя у сучасній психологічній науці

У кожного індивіда адаптація до подружнього життя відбувається залежно від ціннісних орієнтацій, обраних цілей і можливостей їх досягнення в конкретних умовах. Швидкість і ефективність адаптації до подружнього життя залежить від особливостей впливу кожного партнера на нове соціальне середовище, участі в спільному житті, потреб і мотивів поведінки та розподілу подружніх ролей.

Дослідженням шлюбно-сімейних взаємостосунків приділяють увагу багато українських дослідників, таких як Л.М. Пучкова, М.Є. Жидко, О.С. Кочарян, О.В. Волошок, О.Ю. Сидоренко, О.С. Язвинська, Н.Є. Хлопоніна та ін. Важливу роль в організації сімейного життя відіграють шлюбно-сімейні настанови. Шлюбно-сімейні настанови формуються з раннього дитинства, в процесі соціалізації. На цей процес безпосередньо впливає батьківська сім'я, вона ж опосередковує пізніші впливи зовнішнього соціального оточення. Згідно з даними, одержаними під час дослідження шлюбно-сімейних домагань молоді, проведеного з студентами I – II курсів Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова (опитано 50 осіб), в структурі життєвих домагань шлюбно-сімейні посідають вагоме місце, а шлюбно-сімейна самореалізація є для молодих людей необхідною умовою досягнення життєвого успіху. Сучасне студентство характеризується визнанням цінності сім'ї, прагненням до матеріального благополуччя, але ці життєві домагання поєднуються з цінністю доброго здоров'я і цікавої роботи. Шлюбно-сімейні настанови студентів спрямовані на досягнення душевного комфорту, поєднання любові й поваги, народження та виховання дітей. Водночас ці дані демонструють тенденцію до створення сім'ї «закритого типу», що характеризується обмеженням спілкування поза її межами та дуже високим ступенем близькості між її членами всередині (О.Я. Кляпець). Отримані дані свідчать про зміни, що відбуваються в суспільній свідомості. Послаблення стереотипів, індивідуалізація взаємин, особистісна орієнтація ставлять молодих людей перед необхідністю усвідомлення

власних бажань, схильностей, настанов. Молоді люди відчувають необхідність реалізовувати себе в різних сферах життєдіяльності, більшість бажає розподіляти обов'язки залежно не від статі, а від особистісних прагнень. У зв'язку з тим, що стереотипний розподіл ролей більш негативно відбивається на жінці, чоловіки більш схильні захищати традиційний рольовий розподіл в сім'ї. Форми взаємовідносин у сім'ї визначають, які проблеми можуть виникати в таких сім'ях. Здорові подружні взаємини, крім забезпечення життєдіяльності сімейного організму, обумовлюють розвиток кожного з партнерів і подружжя в цілому, благополуччя сім'ї, успішність розвитку всіх її членів окремо і разом [20].

Поняття сімейної ролі в психології спирається на уявлення вітчизняних авторів про соціальну роль як функції соціальної системи, моделі поведінки, об'єктивно заданої соціальною позицією особистості в системі об'єктивних або міжособистісних відносин.

Роль - «це сукупність соціально або культурно певних очікувань щодо поведінки індивіда в ситуаціях конкретного типу»[42].

Під гендерною роллю розуміють «систему середовищних стандартів, розпоряджень, нормативів, очікувань, яким люди повинні відповідати, щоб його визнавали як хлопчика (чоловіка) або дівчинку (жінку)[15].

Таким чином, ролі задаються суспільством, застосовуються до всіх індивідів певної категорії і являються добре засвоєними реакціями. Найпростіша модель статевих ролей, вважають вітчизняні вчені В.Є. Каган і І.С. Кон, побудована за альтернативним принципом «або - або». У ній чоловіча роль асоціюється з силою, енергійністю, грубістю, агресивністю, розсудливістю, тощо, а жіноча - з слабкістю, пасивністю, ніжністю, миролюбністю, емоційністю та ін. Суттєвою рисою цієї моделі, відзначає І.З.Кон, є її ієрархічність: альтернативні функції доповнюють один одного «по вертикалі», так що жінці відводиться підпорядкована, залежна роль.

У вітчизняній психології представлені різні класифікації типів розподілу ролей в сім'ї. В. Гребенников (1991) виділяє три типи розподілу сімейних ролей:

1. Централістичний (або авторитарний) - на чолі один з подружжя, вирішує основні питання в родині.

2. Автономний - чоловік і дружина розподіляють між собою ролі і намагаються не втручатися в сферу впливу один одного.

3. Демократичний - управління сім'єю лежить на обох членах подружжя в рівній мірі [9].

За даними Л. І. Артем'євої, подружжя вважають, що основними сімейними функціями чоловіків є ремонт квартири і побутової техніки, фінансове забезпечення сім'ї. Жінки ж повинні в основному бути зайняті в господарсько - побутовій сфері і основними своїми завданнями вважають миття посуд, прибирання та покупку продуктів. Такий розподіл обов'язків характерно як для чоловіків, так і для жінок незалежно від видів шлюбу (офіційного або цивільного) [5].

Роль – це соціальна функція особистості, що відповідає прийнятим нормам, засіб поведінки людей в залежності від їх статусу чи положення в суспільстві, в системі міжособистісних стосунків. Російські дослідники поняття «функції сім'ї» співвідносять з поняттями «сімейна роль» та «структура сім'ї». Функції сім'ї визначають як основний зміст сукупності соціальних ролей у сім'ї (Васильєва Е.К., Харчев А.Г., Маяковський М.С. та ін.). Разом із тим, деякі вчені, виділяють сімейні ролі на основі добору функцій сім'ї як малої групи та зосереджують увагу на взаємостосунках між членами сім'ї з приводу розподілу ролей, а також функціонально-рольовій структурі сім'ї. Якщо функції сім'ї визначають зміст сімейних ролей, то для рольової структури характерним є розподіл ролей, тобто які обов'язки виконує кожний член сім'ї та на яких принципах побудовані рольові стосунки. Процес виникнення рольової структури сім'ї є показником її становлення як соціальної спільноти, адаптації подружжя один до одного та створення спільного стилю життя. Як вже зазначалось, у традиційній сім'ї ролі подружжя закріплюються у відповідності з їх статтю: жінка виконує роль матері й господарки, чоловік відповідає за матеріальне забезпечення й сексуальні стосунки. В егалітарній сім'ї ролі розподіляються порівну. Ю.Е.Альошина виділяє наступні основні ролі в сім'ї: відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї; господар-господарка; відповідальний за догляд немовляти; сексуальний партнер; організатор розваг; організатор сімейної субкультури (сімейні традиції); відповідальний за підтримку

родинних зв'язків; «психотерапевт» сім'ї. Проблема вибору та прийняття того чи іншого рольового зразку невідокремлена від формування взаєностосунків між членами сім'ї. Таким чином, розгляд функцій сім'ї та подружніх ролей призводять до розуміння того, що сімейні взаєностосунки не можуть складатися зразу, вони трансформуються і являються індикатором змін протягом розвитку сім'ї [20].

І. В. Штилева (2008) вивчала ставлення старшокласників до виконання ролі батька і вихованню дітей. Було виявлено, що традиційний розподіл домашніх обов'язків призводить до того, що у підлітків проявляються гендерні стереотипи і вони опановують різні навички, засновані на їх гендерній приналежності. Вони вважають, що чоловіки і жінки повинні виконувати різні ролі і володіти різними психологічними якостями. В результаті вони прагнуть оволодіти різними навичками, залежними від їх гендеру, і як наслідок чоловіки можуть виявитися погано підготовленими до різноманітних ролей, які їм, ймовірно, доведеться виконувати в подальшому [36].

На думку А. Г. Лідерса, щоб сім'я ефективно функціонувала, рольова структура сім'ї повинна відповідати наступним вимогам:

- несуперечність сукупності ролей, які утворюють цілісну систему, як у відношенні ролей, що виконує одна людина, так і сім'я в цілому;
- виконання ролі має забезпечувати задоволення потреб усіх членів сім'ї в рамках сім'ї;
- прийняті ролі повинні відповідати можливостям особистості і не приводити до так званих «рольових перевантажень» [16].

За даними Т. В. Андрєвої і Т. Ю. Пипченко (2000), більше половини жінок вважають жінку відповідальною за виконання ролі вихователя дітей, господині, «психотерапевта»; 56% чоловіків і 50% жінок оцінили роль чоловіка в сім'ї як добувача матеріальних засобів, третина чоловіків і жінок вважають, що забезпечувати матеріальні засоби повинні подружжя. Знайшлися й ті, які вважають, що цю місію повинна взяти на себе дружина (10% чоловіків і 16% жінок); 40% чоловіків і жінок вважають, що кожен з ролей в сім'ї подружжя повинні ділити між собою порівну [4].

У рольовій структурі сім'ї виділяють міжособистісні і конвенційні ролі. Конвенційні ролі приписані соціокультурним оточенням і регулюються правом, мораллю, традиціями; вони стандартизовані, визначають постійні права і обов'язки членів сім'ї, передбачають перелік форм поведінки і способи їх реалізації. Міжособистісні ролі визначаються конкретним характером міжособистісних стосунків у сім'ї, кристалізуючи в собі унікальний досвід сімейного міжособистісного спілкування.

Ухвалення ролей здійснюється відповідно до соціокультурних норм і стандартів, що визначають критерії оцінки успішності виконання ролей. Рольова поведінка характеризується ступенем ідентифікації виконавця з роллю, тобто ступенем прийняття відповідальності за виконання ролі, рольовою компетентністю, тобто сформованістю мотиваційного і операційно-технічного компонентів рольової поведінки; конфліктністю ролі, тобто суперечливістю в свідомості людини поведінкових моделей, необхідних для реалізації ролі.

Значний вплив на процес прийняття та виконання ролей подружжям надає фактор батьківської сім'ї, що може виражатися або в відтворенні в новій сім'ї характеру розподілу сімейних ролей і виконанні засвоєних ролей в тій формі, в якій вони виконувалися в батьківській родині; або в відкиданні сімейного укладу батьківської сім'ї.

Також на характер прийняття міжособистісних ролей в сім'ї впливають сиблінгові відносини в материнській родині подружжя. Модель відносин з братами і сестрами, позиція в цих відносинах з легкістю переносяться на свого чоловіка і дітей, визначає претензії на лідерство, відношення до питань влади і співпраці в сім'ї.

Відомий вітчизняний фахівець в області сімейних відносин Ю.Є.Альошина пропонує наступну класифікацію основних ролей в сім'ї: відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї; господар - господиня; вихователь; відповідальний по догляду за немовлям; сексуальний партнер; організатор розваг; відповідальний за підтримку родинних зв'язків; організатор сімейної субкультури; «Психотерапевт». Зупинимося на характеристиці вищевказаних ролей у сім'ї [2].

Роль «годувальника», відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї фактично зумовлює вирішення питання про владу і верховенство в родині. У традиційній сім'ї ця роль належить чоловікові. У сучасній, як правило, працюють обоє з подружжя. Роль господаря (господині) будинку реалізує функцію організації та підтримки побуту. У традиційній сім'ї ця роль відводиться дружині. Однак в сучасних сім'ях все частіше і частіше спостерігається тенденція спільного виконання даної ролі. У егалітарній сім'ях ці рольові функції розподіляються приблизно порівну з урахуванням культурних стереотипів і уявлень про роль чоловіка і жінки в «підтримці сімейного вогнища». Роль відповідального за виховання дитини виділяється з виховної функції сім'ї. Традиційні норми наказують виконання цієї ролі матері. У сучасній егалітарній сім'ї її досить успішно виконують батьки. Реалізація ролі вихователя, як правило, здійснюється обома батьками і передбачає управління процесом соціалізації, морального розвитку, становлення компетентності дитини. Роль сексуального партнера включає прояв активності та ініціативності в сексуальній поведінці подружжя. Традиційно роль лідера в сексуальних відносинах відводиться чоловікові, проте останнім часом ситуація виглядає далеко не так однозначно в зв'язку з ростом активності жінок. Роль «психотерапевта» є ключовою в сучасній сім'ї та забезпечує задоволення потреб членів сім'ї в емоційному взаєморозумінні, підтримці, безпеці, відчутті особистісної самоцінності кожного з подружжя.

До сімейних ролей, що реалізуються в контексті соціального оточення і здійснюють посередницьку функцію між сім'єю і соціальним середовищем, відносяться ролі відповідального за підтримку родинних зв'язків, організатора дозвілля та сімейної субкультури. Роль відповідального за підтримку родинних зв'язків передбачає лідерство в організації спілкування з рідними і близькими, участь у сімейних ритуалах, церемоніях, святах, здійснення необхідної матеріальної та психологічної підтримки членам розширеної сім'ї. Роль організатора сімейного дозвілля спрямована на планування і проведення вихідних днів і відпусток і реалізується через рекреаційну функцію сім'ї. Прийняття і виконання цієї ролі визначається особистісними якостями, організаційними здібностями, активністю,

компетентністю подружжя. Роль організатора сімейної субкультури відповідає функції духовного спілкування і забезпечення умов для культурного зростання членів сім'ї. Як правило, цю роль бере на себе найбільш компетентний і зацікавлений член сім'ї.

За характером розподілу сімейних обов'язків і дивлячись на те, хто в сім'ї є лідером, виділяють наступні типи сімей: патріархальні сім'ї – характеризуються домінуванням батька; матріархальні – таким сім'ям притаманне домінування матері; егалітарні – сім'ї, де влада розподіляється між батьком та матір'ю в залежності від ситуації. За видами соціально-аксіологічної спрямованості виділяють: суспільно-прогресивні сім'ї, де підтримують цінності соціуму, з існуванням єдності поглядів, гарними міжособистісними відносинами; суперечливі - з відсутністю єдності поглядів, де взаємини існують на рівні боротьби одних тенденцій з іншими; антигромадські – у таких сім'ях наявні протиріччя ціннісних ідеалів ідеалам суспільства[20].

Православна сім'я будується на християнських принципах. Шлюб - це насамперед мученицький подвиг кожного зі членів союзу. Тяготи чоловіка й дружини збільшуються з появою дітей. Однак таїнство шлюбу обіцяє торжество добра. Чоловікові й дружині уготовані різні ролі в сім'ї, це дві половинки одного цілого зі своїми достоїнствами. Голова сім'ї - чоловік, батько, він усвідомлює свою відповідальність за сім'ю перед Богом. Друга роль приділяється дружині. Цінність жінки - у її сердечності, чуйності, гнучкості розуму, покірності. Ціль сім'ї - народження й виховання дітей; ніякі успіхи батьків у професійній діяльності не спокутують гріхів у вихованні власних дітей. Досконале дитя тільки від досконалого шлюбу.

2.2. Теорії вибору шлюбного партнера. Сумісність ролевих очікувань членів подружжя

У вітчизняній та російській психології проблема вибору партнера, як і специфіка передшлюбного періодів, рідко була предметом теоретичних й практичних досліджень. Окремі її аспекти висвітлювалися в роботах Б.Ю. Шапіро,

А.Н. Волкової, В.І. Штильбанс, Л.Я. Гозмана, Л.П. Панкової, В.А. Сисенко, М.А. Абалакіної, М.В. Маркової (2007), Л.М. Омельченко (2006), Н.Д. Потапчук (2006). Відповідно до зарубіжних та вітчизняних теорій у виборі шлюбного партнера, як в деякій мірі відображає теорія Мурстейна, діють три фактори, три сили притягання: спонукання, гідність і роль. Ці сили діють послідовно на кожній фазі, і їх значення у кожній фазі змінюється. Рівновага досягається тільки у тому випадку, коли «обмін» з погляду партнерів є рівноцінним, наприклад, зовнішньо не привабливий чоловік може освідчитися більш привабливій дівчині, даючи в обмін стійке матеріальне становище. Некрасива дівчина може привабити красивого чоловіка своєю здатністю піклуватися, сексуальною спокусливістю, здатністю захоплюватися їм та бути слухняною. Отже, емпіричні дослідження шлюбно-сімейних настанов сучасної молоді допомагають зробити висновок, що цінність сім'ї і сімейного способу життя є для юнаків і дівчат досить актуальною [20].

Бажання пояснити механізм шлюбного вибору призвело до створення ряду концепцій. Найбільше поширення й популярність у закордонній соціальній психології одержали теорії комплементарних потреб Р. Уінча (Winchov), теорія «стимул- цінність-роль» Б. Мурстейна, інструментальна теорія добору чоловіка й жінки Р. Сентерса, теорія «фільтрів» А. Керкгоффа й К. Девіса, «кругова теорія любові» А. Рейса. Теорія комплементарних потреб (взаємодоповнюючих потреб) Р.Уінча полягає у тому, що протилежності притягаються, тобто у виборі партнера кожний індивідуум шукає того, від кого очікує максимум задоволення потреб. Згідно Р. Сентерсу, людину тягне до того, чії потреби схожі з його власними або доповнюють їх.

Теорія «стимул-цінність-роль», або «обмін і максимальна вигода» Б. Мурстейна (1976), ґрунтується на двох найважливіших постулатах. Перший полягає в тому, що на кожному щаблі розвитку взаємин партнерів міцність стосунків залежить від так званої рівності обміну. Іншими словами, відбувається своєрідний облік плюсів і мінусів, активів і пасивів кожного партнера. У результаті, хоча партнери можуть і не усвідомлювати цього, встановлюється деякий баланс позитивних і негативних характеристик кожного. Якщо активи, або стимули вступу в шлюб, перевищують

пасиви, то приймається рішення про висновок подружнього союзу. Другий постулат полягає в тому, що шлюбний вибір містить у собі серію послідовних стадій, через які повинні пройти молоді люди. Той, хто не відповідає умовам кожної стадії, вибуває з «гри». Першу фазу Б. Мурстейн назвав «стимул». Коли чоловік і жінка зустрічають один одного вперше, складається початкове враження із приводу зовнішності іншої людини, її розуму, вміння триматися в суспільстві. Якщо між партнерами виникла атракція - перше враження було привабливим, то пари переходить до другої фази - порівняння цінностей. Партнери обговорюють свої погляди на життя, шлюб, чоловічі й жіночі ролі в сім'ї, на виховання дітей тощо. Якщо взаємна привабливість, яка виникла на першій стадії, підкріплюється подібністю цінностей, то взаємини партнерів переходять у третю стадію - рольову. У третій фазі - рольовій - партнери оцінюють сумісність ролей. Вони встановлюють, чи зможуть вони зайняти у подружньому союзі взаємодоповнюючі ролі, що дозволить їм задовольняти свої потреби. При цьому оцінюється схожість характерів й схильностей (наприклад, естравертованість або інтравертованість, однакова потреба у статевих контактах тощо), так і протилежність рис (наприклад, потреба у домінуванні й підпорядкування, прагнення одного піклуватися про іншого та інше).

На наступних стадіях встановлюються подібність цінностей і сумісність рольових очікувань. Результатом проходження через всі фільтри є вступ у шлюб. «Кругова теорія любові» А. Рейса пояснює механізм вибору шлюбного партнера через реалізацію чотирьох послідовних, взаємозалежних процесів:

1. Встановлення взаємозв'язку.
2. Саморозкриття.
3. Формування взаємної залежності.
4. Реалізація основних потреб особистості, якими, на думку А. Рейса, є потреби в любові, довірі, стимуляції будь - яких її амбіцій тощо[20].

Невдачі чоловіків і жінок в будівництві сім'ї обумовлені, вважає У. Харлі (1992), незнанням потреб один одного, а постійна незадоволеність хоча б однієї з потреб призводить до позашлюбних зв'язків. Він виділив по п'ять основних потреб для чоловіків і дружин, виконання яких подружжя чекає один від одного. У

чоловіків це: 1)статеве задоволення; 2) відпочинок; 3) привабливість дружини; 4) ведення домашнього господарства; 5) моральна підтримка дружиною. У жінок основними потребами є: 1) романтична атмосфера в сім'ї, ніжність, демонстрована чоловіком; 2) потреба в спілкуванні (можливість поговорити з чоловіком про все, що трапилося за день); 3) чесність і відкритість у відносинах з чоловіком; 4) фінансова підтримка батька сімейства; 5) посвяченість сім'ї (роль батька)[37].

Шлюб як психологічне відношення, за Юнгом (1995), має ряд особливостей:

1) мета і зміст шлюбу виступають як усвідомлення несвідомих мотивів і впливів;

2) неминучість створення щасливого шлюбу через перетворення несвідомих мотивів в усвідомлювані ;

3) можливість встановлення психологічних відносин в шлюбі тільки в другій половині життя ;

4) погляд на конфліктну атмосферу як неодмінна передумова усвідомлення .

К. Г. Юнг пише про те, що молодій людині дана можливість неповного розуміння як інших, так і самого себе, тому він не може бути задовільно обізнаний про мотиви інших людей, в тому числі і про свої власні. У більшості випадків він діє під впливом несвідомих установок. Несвідомі установки, за Юнгом, мають як особистісну, так і загальну природу .

Перш за все це мотиви, викликані батьківським впливом. У цьому сенсі для молодій людині визначальним є ставлення до матері , а для дівчини - до батька. В першу чергу це ступінь пов'язаності з батьками , яка несвідомо впливає на вибір чоловіка, заохочуючи або ускладнюючи його . Свідома любов до батька або матері сприяє вибору чоловіка , схожого з батьком або матір'ю .

За Юнгом, інстинктивний вибір є найкращим з точки зору підтримки роду, але він зазначає, що з психологічної точки зору такий шлюб не завжди буває щасливим, так як між інстинктивною і індивідуально-розвиненою особистістю найчастіше є велика різниця [40].

Сім'я - складне утворення, багатофункціональне, але має чітку структуру, тобто сукупність постійних, стабільних зв'язків. В.А.Семиченко й В.С.Заслуженюк [27]

виділяють наступні найсуттєвіші характеристики структури: 1. Влада та її розподіл, співвідношення між формальною (дозволеною нормами сучасного суспільства) владою і неформальним лідером. 2. Комунікації (взаємозв'язки), тобто розподіл інформаційних потоків у родині. В будь-якій сім'ї взаємодія між окремими її членами має різну насиченість, тривалість та якісні особливості. 3. Рольова структура. Вивчаючи людську поведінку, психологи виявили, що існує набір ролей, у яких ми виступаємо в родині і в суспільстві. Всі ми буваємо Дорослим і Дитиною, Жертвою і Переслідувачем, Рятівником і Батьком.

Ступінь рольової адекватності чоловіка в різних сферах життєдіяльності сім'ї не однакова. Відповідність рольових очікувань чоловіка рольовим домаганням дружини спостерігається в професійній і батьківській сферах, в поданні про значимість зовнішньої привабливості. Таким чином, готовність дружини виконувати материнські обов'язки, вести домашнє господарство, стежити за своїм зовнішнім виглядом узгоджується з установкою чоловіка мати привабливу, модно одягнену жінку, що виконує обов'язки матері та господині дому. Найменша рольова адекватність чоловіка спостерігається в установках на професійні інтереси і створення «психотерапевтичної» атмосфери в сім'ї. Молода жінка прагне бути фахівцем своєї справи. Однак чоловік вважає, що професійна зайнятість дружини можлива лише в незначній мірі. Дружина не хоче брати на себе функції «психологічного диспетчера» в родині, що не відповідає рольовим очікуванням чоловіка. Показники рольової адекватності дружини демонструють відповідність очікувань дружини і домагань чоловіка в сфері його професійних інтересів, в орієнтації на дотримання вимог сучасної моди. Разом з тим очікування дружини активного рішення чоловіком господарсько побутових питань, виконання батьківських обов'язків, надання дружині моральної та емоційної підтримки не узгоджуються з рольовими домаганнями чоловіка. Для молодого подружжя характерна певна узгодженість уявлень про найважливіші сімейні цінності. Чоловік і дружина демонструють типове для молодого подружжя неузгодженість домагань в очікуванні: дружина орієнтується на реалізацію власних професійних інтересів,

очікуючи від чоловіка активного виконання «жіночих» функцій в сім'ї, в той час як чоловік зберігає традиційні уявлення про роль жінки в сімейній взаємодії [13].

У процесі адаптації виділяють два рівні – біологічний та психологічний. Біологічний рівень – це пристосування організму до умов фізичного середовища, які можуть бути стійкими або змінюватись. Психологічний рівень – трансформація не тільки спілкування й діяльності, але й зміна особистості молодих партнерів, перебудова потребнісно-мотиваційної сфери, формування нового рівня самосвідомості, нових зв'язків з новим соціальним оточенням. Процес адаптації має на меті вирішення наступних завдань: 1) формування структури сім'ї; 2) розподіл функцій (ролей) між чоловіком і дружиною; 3) формування загальних сімейних цінностей. Вчені-дослідники визначають рольову і міжособистісну адаптацію. Завдяки бажанню партнерів й реалізується можливість пристосуватися один до одного. Рольова адаптація – це узгодженість і зміна уявлень в залежності від взаємних рольових очікувань. Ролі можуть розподілятися традиційно, де чоловік виконує інструментальні функції, а жінка – експресивні. Міжособистісна адаптація – сукупність психологічної, духовної і сексуальної адаптації. Шлюбно-сімейну адаптацію розглядають як поступовий процес пристосування подружжя один до одного, до сімейного життя, в результаті якого повинен сформуватися стійкий сімейний устрій, розподіл побутових та психологічних ролей, сформований стиль спілкування та відпрацьовані прийоми вирішення й профілактики конфліктів, визначені взаєностосунки з оточуючим середовищем [6].

Велике значення у сімейно-шлюбних стосунках мають ціннісна й психофізіологічна сумісність подружжя. Всі інші види сумісності або несумісності піддаються динамічним змінам і можуть змінюватись у процесі взаємної адаптації членів сім'ї або в ході психокорекції та психотерапії. Ціннісна й психофізіологічна несумісність не піддається або дуже важко піддається корекції. Психофізіологічна, і зокрема сексуальна, несумісність здатна призвести до розпаду шлюбу. А неузгодженість цінностей у взаємодії людей, особливо в повсякденних контактах, призводить до майже незворотного руйнування спілкування й подружніх взаємин. Тут важливо, з одного боку, наскільки різні оцінюючі критерії чоловіка й жінки, а з

іншого боку - наскільки індивідуальні критерії відповідають загальновизнаним. Можна говорити про подвійну гармонію, коли ціннісні установки чоловіка й жінки збігаються між собою та із загальноприйнятою системою цінностей; про збіг поглядів із загальноприйнятою системою цінностей тільки одного із подружжя; про відповідність ціннісних критеріїв обох партнерів загальноприйнятим цінностям при одночасній диференціації їх точок зору; про подвійну диференціацію, коли системи цінностей розходяться й інтереси обох не ототожнюються із загальновизнаними критеріями. За відсутності якої-небудь із цих груп передумов сумісності не відбувається оптимальна адаптація або вона відбувається повільно, гармонія подружнього союзу порушується [20].

Висновки. Проблема вибору та прийняття того чи іншого рольового зразка невідокремлена від формування взаєностосунків між членами сім'ї. Таким чином, розгляд функцій сім'ї та подружніх ролей призводять до розуміння того, що сімейні взаєностосунки не можуть складатися зразу, вони трансформуються і являються індикатором змін протягом розвитку сім'ї.

Подружжя має ряд рольових установок і мають свої сімейні цінності, вони повинні вирішувати широке коло завдань у шлюбі, сімейні цінності і сімейні ролі гратимуть в цьому велике значення, і забезпечувати ефективне функціонування сім'ї.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПОДРУЖНЬОМУ ЖИТТІ

3.1. Загальна характеристика ціннісних орієнтацій подружжя вітчизняними та зарубіжними науковцями

Система цінностей людини, в цілому, і сім'ї, зокрема, є «фундаментом» його ставлення до світу. Сімейні цінності обумовлюються унікальністю і соціальним значенням сім'ї. Однак, необхідно відмітити, що зміни, що відбулися в українському суспільстві протягом останніх десятиліть, деструктивно вплинули на економічну стабільність сім'ї та її духовну цілісність. Відбувається девальвація сімейних цінностей, знижується соціальна значимість материнства і батьківства.

У психології ціннісні орієнтації, їх детермінанти вивчалися такими зарубіжними вченими, як Г. Олпорт, Р. Лапьер, М. Дефлер, Ф.Р. Уестай, Е.Шпрангер, В. Франкл. Вітчизняні психологи, перш за все Л.І. Божович, В.М. Мясичев, Е.Ф. Рибалко в своїх роботах застосовують категорію «ціннісна орієнтація» для позначення емоційного компонента психіки людей.

У ситуації взаємодії соціології і суспільства соціологічна наука не може розвиватися і поширюватися тільки на професійному рівні. Вона проникає в усі сфери і соціальні групи. Таким чином, виникає необхідність визначення змісту і інтерпретації специфічного соціологічного способу осмислення соціальної реальності, характерного для суспільства [23, с. 103].

У соціологічній науці категорії «цінність» і «ціннісна орієнтація» досліджувалися в тій чи іншій мірі представниками різних напрямків. У класичній соціології роль цінностей в життєдіяльності суспільства розглянута в теорії соціальної солідарності Е. Дюркгейма [11] і М. Вебера. Надалі концепції цінності розроблялися в рамках феноменологічної соціології (У. Томас, Ф. Знанецкий), біхевіоризму (Ч. Морріс), теорії соціальної дії (К. Клакхон), структурного функціоналізму (Т. Парсонс)[11].

Цінність - це позитивна чи негативна значимість об'єктів навколишнього світу. На думку радянського філософа В.П. Тугаринова, «Цінності - це те, що потрібно

людям для задоволення потреб і інтересів, а також ідеї та їх спонукання як норми, цілі та ідеалу» [33, с. 271].

Сімейні цінності є культивованою у суспільстві сукупністю уявлень про сім'ю, що впливає на вибір сімейних цілей, способів організації життєдіяльності і взаємодії. Прихильники «традиційних сімейних цінностей» часто надають нуклеарній сім'ї статус єдиного морально допустимого осередку суспільства. Необхідно погодитися з думкою про те, що цей термін є досить розмитим, і в кожній культурі його можуть тлумачити трохи інакше.

В даний час специфіка ціннісних орієнтацій населення в контексті змін українського суспільства, розглядається в роботах В.А. Ядова, Т.І. Заславської, Н.І. Лапіна, В.Е. Бойкова і ін. Так, А.І. Антонов, В.А. Борисов, В.М. Медков, А.Б. Синельников, які дотримуються «кризової» парадигми, розглядають сімейні зміни як вираз деформації сімейного способу життя; зміна інституту сім'ї з позицій «модернізаційної» парадигми представлена в працях М.С. Мацковської, С.І. Голода [8, с. 99-112], А.А. Клецина, Т.А. Гурко, А.Г. Вишневіського; зміна ролі сім'ї в житті суспільства детально проаналізовано в роботах А.Г. Харчева, В.М. Архангельського, Т.П. Боргова, Л.П. Кукса, А.Б. Любимова.

Нестеренко О.І. [18], узявши за основу характерні потреби особистості і співставивши їх з життям сім'ї, виділяє такі цінності сімейного способу життя:

- Задоволення потреби в батьківстві;
- Затребуваність в любові і визнанні;
- Реалізація потреби у спілкуванні, розширення його кола;
- Твердження наступності поколінь;
- Збереження і примноження сімейних традицій.

Сімейні цінності, будучи комплексним феноменом, вивчаються різними соціальними науками: філософією, психологією, соціологією. У науковій літературі зустрічається велике різноманіття підстав для класифікації сімейних цінностей. Подружні цінності обумовлені унікальністю і соціальним значенням сім'ї. Коли виникають нові соціальні проблеми, і кардинальним чином змінюються духовні цінності сім'ї, їх дослідження є особливо важливим. Криза цінностей сімейного

способу життя веде до того, що перестають виконуватися функції сім'ї по народженню необхідного для простого відтворення поколінь числа дітей, по соціалізації підростаючих поколінь, знижується цінність віку, значимість літнього покоління. Ціннісна криза сім'ї змінює ціннісні орієнтації на сімейний спосіб життя декількох поколінь, знижуючи значимість народження дітей, створення сім'ї, тривалого здорового життя.

С.А. Ільїна стверджує, що головною умовою гарної родини, а відповідно, і провідною сімейною цінністю є пошана чоловіка як особистості, визнання значущими духовних, душевних і фізичних рівнів його особистості. А вже ця головна цінність включає в себе і такі цінності, як розуміння, терпіння, подружня вірність, діти, обговорення проблем (на противагу, скажімо, замовчування), сексуальні відносини.

На думку С.А. Ільїної, ведуча подружня цінність, по суті, відноситься до складноструктурованих духовно-моральних цінностей. Тут прослідковується безліч «зв'язків» між цінностями всередині. Так, наприклад, тісно пов'язані: подружня вірність, сексуальні відносини з взаємною повагою партнерів один одним; подружня вірність, сексуальні відносини - з готовністю обговорювати проблеми; подружня вірність – з вихованням дітей; повагу партнерів - з вихованням дітей і т. д. Хотілось би звернути особливу увагу на те, що ігнорування саме цієї цінності, уникнення чи спотворення її є джерелом порушення цілісності і, в кінцевому результаті, розпаду сім'ї. Крім того, не варто забувати, що цю цінність набагато легше декларувати, ніж керуватися в конкретних умовах часу і ситуації [14]

Рольова структура сім'ї в значній мірі визначається провідними сімейними цінностями, ієрархія яких розвивається протягом життєвого циклу сім'ї та відображає зміну значущості її функцій. Дослідники поділяють сімейні цінності за елементами зв'язку всередині родини і за функціями, що виконує сім'я як інститут.

У класифікації сімейних цінностей, описаної А. А. Яворською, М. В. Дмитрієвою, в основі лежать соціальні функції, виконувані родиною. Так, репродуктивна функція пов'язана з цінністю дітей. До функції соціалізації відноситься цінність соціалізації дітей саме в родині, участі обох батьків і старших

поколінь у вихованні дітей. До екзистенційної функції відносяться цінності, пов'язані з підтриманням життєдіяльності членів сім'ї і дітей після їх народження: цінність сімейних комунікацій, цінність сімейного мікроклімату, цінність здоров'я, благополуччя і підтримки довголіття членів сім'ї. З економічної функції сім'ї впливають такі цінності: цінність зв'язку сім'ї і виробництва або цінність сімейного бізнесу, цінність сімейного споживання чи сім'ї як єдиного споживача [38].

Сімейні цінності - явна (відкрито схвалюється і культивована в колі сім'ї) або неявна характерна для сім'ї сукупність уявлень, яка впливає на вибір сімейних цілей, способів організації життєдіяльності та взаємодії [29].

Подружні цінності - етичні та релігійні переконання, що сприяють сімейному благополуччю і утвердженню ідеалам сімейного життя. Проведений аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що сімейні цінності, будучи комплексним феноменом, вивчаються різними соціальними науками: філософією, психологією, соціологією. Так, у філософії сформувалися два основних підходи до розуміння цінностей - об'єктивно-абсолютистський (І. Кант, В. Віндельбанд [7] і Г. Ріккерт) [25]

і суб'єктивно-релятивістський (Р.Б. Перрі, Дж. Дьюї) [12].

3.2. Класифікації ціннісних орієнтацій подружжя у сучасному українському суспільстві

С.П. Акутіна [1, с. 9-15] ствержує, що основою подружніх цінностей є духовно-моральні цінності. Сім'я є суб'єктом духовно-моральної національної культури. Духовно-моральні сімейні цінності С.П. Акутіна умовно розділяє на чотири групи, які, в свою чергу, поділяються на родові і видові:

1) культурно-національна і кровна самоцінність сім'ї. До родових цінностей культурно-національної та кровної самоцінності сім'ї належать такі цінності: кровну спорідненість (шанування предків, вдячність і подяку предкам, гордість за приналежність до свого роду, складання генеалогічного древа, сенс життя, духовна спадкоємність поколінь - як видові концепти), дитина (відповідальність за моральну поведінку, турбота про фізичне та інтелектуальне, особистісне, соціальне здоров'я,

дитина - надцінність, синівський (дочірній) борг, батьківська самовідданість); мати (тепло, ніжність, мудрість, справедливість, толерантність, чуйність, сердечну участь, безкорислива турбота); батько (відповідальність за сім'ю, мудре наставництво, мужність, благородство, честь, гідність); домашнє вогнище (будинок як житло для організації приватного побуту родини, теплота, гостинність, доброзичливість, охайність, чуйність, захист, взаємодопомога, естетика побуту, плановий розподіл сімейного бюджету, сприятливий мікроклімат, джерело життя і захисту); сімейний лад (узгодженість, шанобливість, співпереживання, злагода, милосердя, колективізм, подружній і сімейний борг, вміння вийти з конфлікту, моральна спільність, сприятливий соціально-психологічний клімат); звичаї, традиції, обряди (релігійні ритуали, сімейні свята, колекціонування, створення вернісажів, фотографії, сімейне дозвілля, спадкоємність педагогічних традицій, дбайливе ставлення до реліквій).

2) природно-географічні основи виховання духовно-моральних цінностей в сім'ї включають природні умови і ресурси (ощадливість, екогуманістичне (духовно-моральне) ставлення до природних багатств, природозбалансовану діяльність (В. В. Ніколіна), екологічний імператив (В. В. Ніколіна), дбайливе ставлення до землі, повітря, світла, тепла); працю (професія, відповідальність, потреба трудитися, завзятість, ініціативність, сімейний бюджет, творче ставлення до життя); здоров'я (сила, витривалість, працездатність, міцність духу).

3) суспільно-державні основи української сім'ї та сімейного виховання включають такі родові поняття, як батьківщина (патріотизм, героїзм, мужність, вірність, законслухняність, доброзвичайність, національна гордість, рідна мова, батьківщина, громадянськість, честь, слава - як видові сімейні духовно-моральні цінності); свобода (волелюбність, духовна самостійність, почуття власної гідності, ідейна переконаність); безкорисливість (економічність, відповідальність, доброта, взаємна самопожертва); правда (безмірна чесність, довірливість, совісність, вірність слову, щирість); рівність (визнання і повага прав іншого, справедливість, товариство); репутація (прагнення до позитивної думки в суспільстві про себе, підтримання позитивної репутації, високі вимоги до себе, законслухняність);

гідність (відчуття власної значущості в громадській справі, вміння визнавати в собі і в інших позитивні якості, інтелігентність); світ (дружелюбність, повагу чужої самотності, терпимість до чужих думок, поведінки, уміння ладити з іншими, миротворчість), професіоналізм (знання, оволодіння майстерністю, праця, затребуваність в суспільстві, духовно-моральне самовдосконалення і самореалізація).

4) вищі (абсолютні) духовно-моральні цінності сім'ї - любов (духовна прихильність, дбайливість, відповідальність членів сім'ї один за одного, довірливість, моральна підтримка, жалісливість, моральна краса, жертвна батьківська любов, активний інтерес до коханої людини, уловлювання настрою коханої людини); повагу (бачити в людині особистість, повагу його інтересів, прагнень, достоїнств, емоційно-ціннісне ставлення до близьких, свобода, вибір, порядність, повага індивідуальності, безкорисливе ставлення до іншого); цнотливість (скромність, сором'язливість, чистота душі, чесність, порядність, вірність, утримання); істина (вірність, правильне відображення дійсності в думках, почуттях, вчинках, духовна спільність дітей і батьків, рефлексія): культура (матеріальні і духовні цінності, створювані людством в процесі культурно-історичного розвитку, читання, музика, художньо-образотворче мистецтво, театр, музеї, національне і культурне надбання); добро (доброзичливість, добротворення, гуманність, співчуття, чуйність); віра (святині, покаєння, самоаналіз, духовна рефлексія, уникнення внутрішньої лінії) і ін.

Дослідники справедливо відзначають, що в сучасному українському суспільстві відбулася зміна позицій у взаємодії трьох різнорівневих суб'єктів: суспільства, сім'ї як малої групи і індивіда. Спостерігається феномен перевернутої піраміди: якщо раніше в її основі знаходився індивід, а на вершині - суспільство, то тепер вони ніби помінялися місцями - в основі піраміди знаходиться суспільство, а на вершині - індивід. Сім'я зберегла своє середнє становище в цій ієрархії, в тому сенсі, що як була, так і є каналом вирішення протиріч між соціумом і індивідом. Але змінилися акценти в оцінці значущості сім'ї, відбулася переоцінка тих моделей сім'ї, які ми спостерігали, здавалося, зовсім недавно і тих, які в сучасних умовах класифікуються

як альтернативні, повернення сім'ї функції накопичення приватної власності і передачі її у спадок [10].

Проведений аналіз дозволяє говорити про те, що трансформація сімейних цінностей знаходить своє вираження в наступних процесах:

1. Високий рівень розлучуваності, зростання позашлюбної народжуваності призвели до збільшення числа неповних сімей.

2. Знизився життєвий рівень - погані житлові умови, низький рівень сімейного бюджету, безробіття.

3. Формується нуклеарна сім'я, слабшають родинні зв'язки, зростає смертність.

4. Знизилася купівельна спроможність сім'ї - недоїдання, погіршення здоров'я (особливо дітей).

5. Надмірна зайнятість і нервові перевантаження батьків ведуть до зниження якості сімейного виховання, до загострення конфліктності - стресів, депресії.

А.М. Рогова в результаті свого дослідження прийшла до висновку, що цінності, властиві інституту сім'ї, як необхідний елемент будь-якої соціальної системи можна поділити на дві групи: базові та специфічні, відповідно до типології, запропонованої автором.

Базові цінності характерні для всіх типів сім'ї. До числа базових сімейних цінностей відносяться як економічні (власність родини, сімейне домогосподарство), так і неекономічні (шлюб, чоловік, діти, батьки, подружня вірність, секс). Слід зауважити також, що базові сімейні цінності наповнюються різним змістом в процесі трансформації інституту сім'ї.

Специфічні цінності - це цінності, характерні тільки для патріархальної, нуклеарної або типу сім'ї, характерною для постіндустріального суспільства. До них відносяться:

- для патріархальної сім'ї: обов'язкове вінчання в церкві, табу на розлучення, табу на переривання вагітності, табу на контрацепцію, табу на секс до шлюбу, табу на народження дітей поза шлюбом.

- для нуклеарні сім'ї: зареєстрований шлюб, можливість безшлюбності, можливість розлучення, можливість переривання вагітності і використання контрацепції, дошлюбний секс, позашлюбне народження дітей.

- для сім'ї в постіндустріальному суспільстві: різноманіття видів сімейних відносин, незареєстрований шлюб (співжиття), одностатеві шлюби, нотаріально завірених шлюбний договір (при реєстрації шлюбу), різноманіття і легалізація різних видів сексуальної поведінки [34].

Проведений аналіз наукової літератури дозволяє говорити про те, що дослідники розділяють сімейні цінності за елементами зв'язку всередині сім'ї та виконуваних функцій сім'єю як інститутом. Так, за елементами зв'язку всередині родини Д.В. Медкова виділяє наступні групи сімейних цінностей:

- 1) цінності, пов'язані з подружжям (цінність шлюбу, цінність рівноправності подружжя / цінність домінування одного з них, цінності різних статевих ролей в сім'ї, цінність міжособистісних комунікацій між подружжям, відносин взаємопідтримки і взаєморозуміння подружжя);

- 2) цінності, пов'язані з батьківством (цінність дітей, що включає в себе цінність багатодітності або малодітності, а також цінність виховання і соціалізації дітей в сім'ї);

- 3) цінності, пов'язані з родинними зв'язками (цінність наявності родичів (наприклад, братів і сестер), цінність взаємодії і взаємодопомоги між родичами, цінність розширеної або нуклеарні сім'ї, цінність наявності родичів) [17].

Висновки

Слід зазначити, що ієрархічна структура сімейних цінностей за ступенем їх важливості, актуальності, необхідності в даний період життя сім'ї не є постійною. Одна і та ж цінність може займати різне порядкове місце за значимістю на різних стадіях життєвого циклу сім'ї. Однак, значні розбіжності в індивідуальних системах цінностей подружжя, можуть привести до численних конфліктів і різної руйнівної сили для шлюбного союзу. Розбіжності сімейних цінностей подружжя часто заважає їм налагодити стійкий уклад сімейного життя.

РОЗДІЛ 4. ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ СТОСУНКІВ У ПОДРУЖЖІ

4.1. Аспекти та фактори, що впливають на благополуччя подружнього життя

Сім'я сьогодні, безумовно, потребує підтримки і суспільства і держави. При цьому соціальний вплив інститутів держави і суспільства має полягати не стільки у виконанні функцій компенсаторного характеру, скільки в проведенні державної просімейної політики на рівні ідеологізації сімейних цінностей, моделі благополучної стабільної молодогої сім'ї. Важливо пропагувати цінності шлюбу, сім'ї, дітей, організувати соціально-психологічне консультування з проблем шлюбу, сім'ї, народження і виховання дітей і т.д. Підвищити рівень шлюбності, народжуваності, інтерес до сімейних цінностей серед молоді - значить отримати помітний ефект в соціально-демографічному розвитку країни. Підводячи підсумок, можна зробити наступні висновки. Сімейні цінності, будучи комплексним феноменом, вивчаються різними соціальними науками: філософією, психологією, соціологією. У науковій літературі зустрічається велике різноманіття підстав для класифікації сімейних цінностей. Сімейні цінності обумовлені унікальністю і соціальним значенням сім'ї. Коли виникають нові соціальні проблеми, і кардинальним чином змінюються духовні цінності сім'ї, їх дослідження є особливо важливим. Криза цінностей сімейного способу життя веде до того, що перестають виконуватися функції сім'ї по народженню необхідного для простого відтворення поколінь числа дітей, по соціально прийнятному змісту наявних дітей і по соціалізації підростаючих поколінь, знижується цінність віку, значимість літнього покоління. Ціннісна криза сім'ї змінює ціннісні орієнтації на сімейний спосіб життя декількох поколінь, знижуючи значимість народження дітей, створення сім'ї, тривалого здорового життя.

Гармонійний брак припускає соціальну зрілість подружжя, підготовленість до активної участі в житті суспільства, здатність матеріально забезпечити свою сім'ю, борг і відповідальність, гнучкість. Найбільш вдалі шлюби тих людей, які цінують у своєму партнері надійність, вірність, любов до сім'ї і твердий характер. В

«ідеальному шлюбі» подружжя найчастіше володіють такими рисами особистості, як витриманість, працьовитість, дбайливість, самовідданість і гнучкість поведінки.

Фактори, що надають непряму дію на благополуччя подружнього життя. Важливо знати, якими були подружні відносини батьків обранця, який сімейний устрій, матеріальний рівень сім'ї, які негативні явища спостерігаються в сім'ї і в характері батьків. Навіть невелика сімейна травма часто залишає глибокий слід, формуючи у дитини негативні погляди і позиції. Часом непереборні конфлікти неминучі там, де партнери діаметрально відрізняються за своїм світоглядом.

Психологічні умови оптимізації передшлюбного періоду, на думку Л. Б. Шнейдер, включають:

- 1) рефлексію мотивів, відносин і почуттів, як своїх власних, так і партнера;
- 2) заміну емоційного образу обранця на реалістичний;
- 3) здійснення передшлюбного інформаційного обміну, який передбачає з'ясування деталей біографії та інформування про минуле особисте життя, стан здоров'я, здатність до дітонародження, про ціннісні орієнтації і життєві плани, про уявлення з приводу шлюбу і рольові очікування;
- 4) оцінку стилю спілкування і взаємодії (чи влаштовує?);
- 5) адекватність рівня домагань;
- 6) реалістичне сприйняття партнера і прийняття його;
- 7) уявне і реальне програвання сценаріїв спільного життя.

Передшлюбний період є дуже важливим для розуміння всієї специфіки психології сімейних відносин. Подружжя не є кровними родичами, вони стають «родичами» за вибором. У цьому сенсі необхідно в передшлюбний період багато сил витратити на цей самий вибір, а згодом прикладати чимало психологічних зусиль для його збереження.

Виділяють групу позитивних факторів, вплив яких підвищує ймовірність успішних і гармонійних стосунків у шлюбі і які в цілому розцінюються як прогностично сприятливі. До них відносять:

- вищу освіту;
- оптимальну тривалість передшлюбних відносин (від 1 року до 3 років);

- теплі стосунки до шлюбу;
- подібні риси характеру (крім домінування і суперництва);
- наявність рольових очікувань і їх збігу і узгодженість;
- наявність спільних друзів майбутньої сімейної пари;
- згоду батьків на шлюб і їх позитивна оцінка наміченого союзу[34].

Серед багатьох аспектів проблеми формування психологічної готовності молоді до сімейного життя в якості одного з найважливіших можна виділити правильне розуміння молоддю ролі сім'ї та шлюбу в сучасному суспільстві, що, в свою чергу, пов'язано з особливостями формування у них установок, орієнтацією на вступ в шлюб [34].

На процес формування шлюбно-сімейних настанов безпосередньо впливає батьківська сім'я. Детермінантами проблем у майбутньому можуть бути й моделі поведінки молодих людей, узяті з батьківської сім'ї. Згідно концепції дублювання батьківських властивостей, несвідомо партнери використовують у своїй родині модель відносин батьків. Першочерговими факторами формування особистості в сім'ї вважаються: ступінь гармонійності подружнього життя батьків, загальне сприйняття дитинства (було воно щасливим чи ні), ставлення батьків до дітей, розподіл сімейних ролей, спосіб життя, який вели батьки. Саме в дитячі роки під впливом батьків закладається програма, що підказує потім, як жити, якого партнера обрати, як будувати з ним стосунки, скільки буде дітей тощо [(Кляпець О.Я., 2004)]. Саме тому психологи рекомендують у дошлюбний період частіше бувати в батьківській сім'ї обранця, це допоможе глибше довідатися про майбутнього чоловіка [20].

Універсальність шлюбу та сім'ї пов'язана з обов'язком кожної істоти жити за природними законами і одночасно з обов'язком індивідуума вести корисне для суспільства життя. Унікальність шлюбу та сім'ї - це емоційний та кровно-родинний потенціал, це мистецтво жити разом. Міжособистісні взаємини, серед яких шлюбно-сімейні стосунки, посідають центральне місце у багатьох українських та російських дослідників, складають психологічний простір життєвого світу особистості, визначаючи якість життя людини, обумовлюючи її суб'єктивне відчуття

задоволеності собою та іншими. Саме шлюбно-сімейні стосунки забезпечують задоволення багатьох особистісних потреб, фрустрація яких призводить до викривлення у розвитку особистості та внутрішніх конфліктів, що роздирають людину зсередини [20].

При дослідженні подружньої пари (шлюбного союзу), що звернулася в психологічну консультацію, необхідно зрозуміти, що звело подружжя разом і до теперішнього часу підтримує їхній шлюб, яким чином проходив процес формування подружньої пари, як кожен з них вибирав партнера - на підставі одного лише подібності з собою або спираючись на більш складні емоційні і середовищні фактори [29].

Фахівцеві з психосоціальної роботи знайома проблема аналізу факторів сімейного благополуччя-неблагополуччя. Складність сім'ї як соціальної системи і психологічної спільності людей різної статі, віку, соціальної та професійної приналежності призводить до того, що спроби виділення повного списку таких факторів можуть виявитися марними. Тому під час обговорення цієї проблеми йдеться, як правило, про спроби виділення найбільш істотних факторів і показників сімейного благополуччя. Одним з інтегральних показників є психологічна сумісність подружжя (членів сім'ї взагалі).

Люди, що створюють сім'ю, прагнуть задовольнити комплекс потреб - в любові, в дітях, в переживанні загальних радощів, в розумінні, спілкуванні. Однак становлення сім'ї - це не тільки реалізація ідеальних уявлень про шлюб, які склалися у майбутнього подружжя. Це реальне життя двох, а потім і декількох людей, у всій її складності і різноманітті; вона включає в себе безперервні переговори, укладання угод, компроміси і, звичайно, подолання труднощів, вирішення конфліктів, які є в кожній родині.

Невдачу в шлюбі багато в чому зумовлюють помилки у виборі партнера: обранець в реальності або не володіє необхідними особистісними рисами, або сукупність його психофізіологічних особливостей, поглядів і цінностей не відповідає уявленням і потребам того, хто обирає. Розчарування може наступити незалежно від того, що партнер має безліч позитивних якостей. Дуже важливо, щоб

чоловік і дружина підходили один одному по біологічним і моральним факторам, що відображає різні аспекти виховання, політичні, культурні, релігійні погляди, а також щоб партнери терпимо ставилися до особливостей один одного[34].

Ми вважаємо, що подружнє життя потребує відповідної підготовки підростаючого покоління, і повинна включати наступні основні аспекти:

1. Соціальний, що розкриває політику держави в області шлюбно - сімейних відносин і демографії , а також містить дані про суспільну сутність шлюбно-сімейних відносин, призначення сім'ї, сімейні цінності, соціальні ролі подружжя і батьків.

2. Морально-етичний, що включає виховання наступних моральних якостей: доброзичливого ставлення до представників іншої статі; повагу до матері, батька, старшим і молодшим; відповідальності, вірності, чесності, стриманості, доброти, поступливості; почуття обов'язку перед дружиною (чоловіком), сім'єю, дітьми; культури інтимних почуттів.

3. Правовий, орієнтований на ознайомлення з основами законодавства про шлюб та сім'ю; з важливими положеннями сімейного права; з обов'язками подружжя по відношенню один до одного, до дітей, до суспільства.

4. Психологічний, який формує поняття про особистісний розвиток; про особливості психології міжособистісних відносин юнацтва; про психологічні засади шлюбу і сімейного життя, уміння розуміти психологію інших людей ; розвиток почуттів, необхідних для подружнього і сімейного життя; володіння навичками спілкування .

5. Фізіолого-гігієнічний, що включає знання фізіологічних особливостей чоловічого та жіночого організмів; особливостей статевого життя, питань особистої гігієни та ін .

6. Педагогічний, що включає формування уявлень про роль сім'ї у вихованні дітей, її педагогічний потенціал, специфіка сімейного виховання, виховні функції батька і матері, шляхи підвищення педагогічної культури батьків.

7. Господарсько-економічний: володіння знаннями про бюджет сім'ї, культуру побуту, вміннями вести домашнє господарство, тощо.

Висновки

Ієрархічна структура сімейних цінностей за ступенем їх важливості, актуальності, необхідності в даний період життя сім'ї не є застиглою. Одна і та ж цінність може займати різне порядкове місце за значимістю на різних стадіях життєвого циклу сім'ї. Однак, значні розбіжності в індивідуальних системах цінностей подружжя можуть привести до численних конфліктів різної руйнівної сили для шлюбного союзу. Зіткнення сімейних цінностей подружжя часто заважає їм налагодити стійкий уклад сімейного життя. Розподіл сімейних ролей між подружжям також відбувається не завжди безболісно. Для гармонійного союзу в родині кожного з подружжя слід виконувати певну роль, яка повинна йому підходити.

ВИСНОВКИ

Ієрархічна структура сімейних цінностей за ступенем їх важливості, актуальності, необхідності в даний період життя сім'ї не є застиглою. Одна і та ж цінність може займати різне порядкове місце за значимістю на різних стадіях життєвого циклу сім'ї. Однак, значні розбіжності в індивідуальних системах цінностей подружжя можуть привести до численних конфліктів різної руйнівної сили для шлюбного союзу. Зіткнення сімейних цінностей подружжя часто заважає їм налагодити стійкий уклад сімейного життя. Розподіл сімейних ролей між подружжям також відбувається не завжди безболісно. Для гармонійного союзу в родині кожного з подружжя слід виконувати певну роль, яка повинна йому підходити.

Рольова структура сім'ї в значній мірі визначається провідними сімейними цінностями, ієрархія яких розвивається протягом життєвого циклу сім'ї, відображаючи зміну значущості її функцій. Процес виникнення рольової структури і цінностей сім'ї є однією з головних сторін її становлення як соціальної та психологічної спільності, адаптації подружжя один до одного і виробленні стилю сімейного життя. В даний час якість міжособистісних відносин подружжя визначається, перш за все, тим, як сприймають їх саме подружжя, наскільки благополучними і успішними вони їх вважають. Однак до теперішнього часу залишається маловивченим питання, як сприймають подружжя з різним сімейним стажем свій шлюб, і яке місце займають в цьому їх сімейні ролі і цінності.

Серед багатьох аспектів проблеми формування психологічної готовності молоді до сімейного життя в якості одного з найважливіших можна виділити правильне розуміння молоддю ролі сім'ї та шлюбу в сучасному суспільстві, що, в свою чергу, пов'язано з особливостями формування у них установок, орієнтацією на вступ в шлюб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акутіна С.П. К проблеме классификации семейных духовно-нравственных ценностей // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – № 94. – С. 9–15.
2. Алешина Ю. Е, Борисов И. Ю. Ролевая дифференциация как комплексный показатель межличностных отношений супругов // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 1989. – № 3. – С. 44–52.
3. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. — СПб.: Речь, 2004. — 244 с.
4. Андреева Т. В., Пипченко Т. Ю. Потребности женщин и мужчин в брачно-семейных отношениях и отношение к супружеской верности // Ананьевские чтения-2000: Тезисы научно-практической конференции. СПб., 2000.
5. Артемьева Л. И. Гендерные стереотипы (на примере гражданских браков) // Сборник статей по материалам лучших дипломных работ выпускников факультета психологии СПбГУ 2006 года. СПб., 2007.
6. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности//Вопросы психологии. 1989 № 1 с.98)].
7. Виндельбанд В. Прелюдии. – СПб. : Образование, 1993. – 687 с.
8. Голод С.И. Современная семья: плюрализм моделей // Социологический журнал. – 1996. – № 3/4. – С. 99 – 112.
9. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. – М.: КСП, 2007.
10. Григорьева Н.С. Проект: «Семейные стратегии современной российской студенческой молодежи». Программа развития ООН [Электрон- ный ресурс]. – URL: <http://www.undp.ru/index.phtml?iso=RU&lid=2&cmd=news&id=523>
11. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М. : Наука, 1991. – 352 с.
12. Дьюи Дж. Реконструкция в философии. Проблемы человека. – М.: Республика, 2003. – 384 с.
13. Ильин Е. П. Психология взрослости. Питер. - 2012.

14. Ильиных С.А. Семейные ценности молодежи: традиции и трансформации // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. Выпуск № 4-вып. 1 (20) / 2012.
15. Каган В.Е. Вихователю про сексології . М. , 1991. С. 47 .
16. Лидерс А. Г. Семья как психологическая система. Очерки психологии семьи. – Москва – Обнинск: «ИГ – СОЦИН», 2004.
17. Медкова Д. В. Семейные ценности как объект социологического анализа. – Ломоносовские чтения. – 2003. – Том № 2. [Электронный ресурс]. – URL:<http://lib.socio.msu.ru/l/library>.
18. Нестеренко А.И. Динамика семейных ценностей: социологический аспект: Автореф. дис. ... канд. соц. наук. – М., 2006.
19. Овчинникова Ю. Г., Яксина И. А. Временная перспектива и кризисы зрелости // Психология взрослости и старения. 2009. № 2.
20. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
21. Постникова М. И. Психология отношений между поколениями: теоретико-методологический аспект. Архангельск, 2010.
22. Почебут Л. Г., Чикер В. А. Организационная социальная психология. СПб., 2000.
23. Проказина Н.В. «Социологическая культура». К вопросу о содержании и интерпретации понятия // Социологические исследования. – 2011. – № 3. – С. 103
24. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. И. Артамонова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зырянова и др.; Под ред. Е. Г. Силяевой. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. -192 с.
25. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – М. : Республика, 1998. – 413 с.

26. Романова Е. В., Березина О. Б. Семейно-брачные установки и ценности у пар с различным семейным статусом // Ананьевские чтения-2010: Материалы научной конференции. СПб., 2010.
27. В.А.Семиченко й В.С.Заслуженюк «Психологія та педагогіка сімейного спілкування», 1998 р.-11с.
28. Сатир В. Психотерапия семьи. – СПб., 2000.
29. Статья «Семейные ценности» // Глоссарий терминов / Олифиревич Н. И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов, 2006.
30. Терапия супружеских пар / Перев. с англ. Н. Рассказовой, А. Багрянцевой. - М.: Изд-во Института психотерапии, 2004. - 528 с.
31. Терра Т. К. Самоотношение и удовлетворенность жизнью у мужчин в период взрослости: Автореф. дис.... канд. наук. СПб., 2010.
32. Токарева Ю. А. Отцовство: психологический анализ. Екатеринбург, 2010.
33. Тугаринов В.П. Избранные философские труды. – Л.,1998. – С. 271.
34. Шнейдер Л.Б. Основы семейной психологии: Учебное пособие. – М.: Изд. Московского психолого-социологического института. - Воронеж: Изд. НПО «МОДЭК», 2003. – 928 с.
35. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов. 2-е изд.—М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006.— 768 с.
36. Штылева И. В. Сценарий родительства в сценарии жизни подростков // Психология XXI века: Материалы научно-практической конференции СПб., 2008.
37. Харли У. Законы семейной жизни. М., 1992.
38. Яворская А. А., Дмитриева М. В. Ценности личности супругов в различных типах семейных систем. [Электронный ресурс]. – URL: http://psf.grsu.by/Kafedry/02/copy_of_students.

39. Яворская А.А., Дмитриева М.В. Ценности личности супругов в различных типах семейных систем. [Электронный ресурс]. – URL: http://psf.grsu.by/Kafedry/02/copy_of_students.
40. Юнг К. Г. Стадии жизни // Психология зрелости. Самара, 2003.
41. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – СПб., 2000.
42. Basow S.A. Gender Stereotypes : Traditions and Alternatives . Monterey , 1999. P. 3 .
43. Lenz A. Die Methode des Networking in der Trennungs und Scheidungsberatung // Jahrbuch fuer Erziehungsberatung. – Band 2. – Weinheim, 1996.
44. Minuchin, S., Rosman, B. L., and Baker, L. Psychosomatic Families. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004.
45. N. S. Jacobson and A. Christensen, Integrative Behavioral Couples Therapy (New York: Norton, 1996).
46. Weakland, J. “Family Therapy as a Research Arena.” Family Process, 2006.